

PERJOG ÉS SZINOPSZIS: HORVÁTH BARNA ÉLETVITELE ÉS ELMÉLETE

Nagy J. Endre
professor emeritus

Semmelweis Egyetem

Elhajló pályakép

Több mint 35 éve jelent meg első tanulmányom Horváth Barnáról a *Medvetáncban*, aminek aztán köszönhettem, hogy mikor 1988-ban meglátogattam fiát Hingham, Massachusettsben, s megmutattam neki a *Bevezetés Horváth Barna Demokrácia és jog című tanulmányához* című írást, akkor átadta Horváth Barna egész amerikai hagyatékát regisztrálásra, köztük a 29 füzetre terjedő naplóját, amit Horváth Barna 1929-től haláláig, azaz 1973-ig naponta vezetett. (Aztán Zsidai Ágnessel közreműködtünk abban, hogy az egész hagyaték bekerült az Akadémiai Könyvtár kéziratárába). Azóta is több menetben fogtam neki életműve megértésének, természetesen az utóbb keletkező tanulmányokat is figyelembe véve (Zsidai Ágnes, Szabadflvi József, Cs. Kiss Lajos, H. Szilágyi István). Életművön nemcsak művet, de életet is értve, különösen azután, hogy miután hazajöttem, 1988 őszén Horváth Béni elküldte nekem a *Revolution and Constitution* című tanulmányt, ami aztán fordításomban meg is jelent az ELTE Szociológiai Intézet kiadványaként 1993-ban¹. Annak is már több, mint 25 éve, hogy Szegeden az 1993-as Bibó konferencián megtartottam előadásomat Bibóról és Horváth Barnáról, *Elhajló pályaképek* címmel, ami arra vezetett, hogy megalkossam egy olyan társadalmi osztály vagy réteg fogalmát, amely se nem népies se nem urbánus volt, hanem – mint elneveztem – *nemzeti-urbánus osztály*, amely, mint egykor elmondtam, egy kisnemesi-középnemesi származású réteg volt, amiből elég ha Adyt (Babitsot, sőt újabban Kosztolányit, Krúdyt is) meg persze Bibót és Horváthot, említjük. Mint írtam: e „makrostrukturális csoport a társadalmi presztizseloszlás szempontjából, 'technikai értelemben' rendnek minősül, gazdasági értelemben pedig járadékosnak, illetve – birtoknagságtól függően – parasztnak, amely anélkül, hogy ennek világosan tudatában lett volna, saját rendi minőségének felszámolásán, osztállyá való átváltozásán s ezáltal az árszabályozó piac bevezetésén munkálkodott, s mint ilyen, bázisa volt annak a nagy mértékben belőle származó literátori és politikusi értelmiségi rétegnek, amely a nemzetnek a nyugat-európai fejlett országokhoz való felzárkózást tekinti hivatásának”². Ez réteg – melyet ma inkább státusz-csoportnak neveznék, de nem modern amerikai rétegződéskutatási értelmében,

¹ HORVÁTH Barna: *Forradalom és Alkotmány*. ELTE szociológiai és Szociálpolitikai Intézete. Bp. 1993.

² Dénes Iván Zoltán[szerk]: *A hatalom humanizálása*. Tanulmány kiadó, Pécs, év nélkül (1993). 88). Megjegyzem, hogy eddig csak H. Szilágyi István méltányolta ezt az elméletemet. ld. H. Szilágyi István: *Dráma és jogfilozófia Horváth Barna életművében*. In: Loss, Szabadfalvi, Szabó, H. Szilágyi, Zódi: *Portrétvázlatok: a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Prudentia Iuris. Bótor Kiadó. Miskolc, 1995. 215. o. Szóban méltatták, akivel megismerttettem: Dénes Iván Zoltán, Shöppflin György és Huszár Tibor.

hanem a Weber-féle szociális osztály értelmében³ – persze annyira bele volt ágyazva a dzsentri-osztályba, s oly sokszor összefonódott a népiesekkel (pl. Keresztury Dezső), sőt olykor az urbánusokkal is (pl. Szabó Ervin és Babits az I. világháború idején), hogy sohasem volt képes magáért-valóvá válni, azaz önálló politikai érdeket tételni. Inkább egy sajátos éthosz jellemezte, egyfajta hol kevésbé, hol nyiltabban oppozíciós beállítódás a hivatalos esztétikussal szemben. És ha Horváth Barnát vesszük, rögtön meg is van a kapcsolódás három fő alak között: egyfelől Ady Endre, aki a *Forradalom és Alkotmány*-ban⁴ a Forradalom fejezetben szerepel, ahol Horváth Barna hosszasan elemzi verseit a 61-63 oldalak között, és Bibó István kapcsolódásában, amikor így jellemezte Horváth Barnát a Huszár Tibor készítette interjúban: „Horváth Barna nyugat-európai típusú tudós volt, Bécsben és Angliában járt először, mielőtt professzor lett volna, Bécsben Kelsent hallgatta, aki egy hallatlan szép, egy kissé formalista, normatív épületnek volt a felépítője; Angliában ellenben Harold Laski tanítványa lett, aki a munkáspárt baloldalának volt az ideológusa. Horváth Barnának volt egy finoman prezentált, semmiképpen sem harcos, liberális anarchista álláspontja, és ebben a liberális angol szocialistákhoz állott közel. Ugyanakkor a tudományt szenvedélyesen komolyan vevő, igazi jóféle európai értelmiségi jelenség volt”⁵. Már Kolozsvári előadásomban⁶ kifejtettem, sőt még 1993-ban a szegedi konferencián tartott előadásomban⁷ is már pedzettem, hogy Horváth Barna ezt az éthoszt annak köszönhetné, hogy ifjúkori zsidó szerelmét, Stern Jolánt nem merte elvenni feleségül, és egész életében ezt kompenzálta, anarchista, szocialisztikus, pacifista világnézetével. Sőt már gyerekkorában is voltak „deviáns” megnyilvánulásai⁸, mint kolozsvári előadásomban kiemelttem: szexuális szabadosság homoszexuális élményekkel (29.)⁹, majd prostituáltakkal kapcsolatok; továbbá a későbbiekben ilyen nyilatkozatok, mint: a vallásban „papi színjáték” látása (30), és az a tapasztalata, hogy „a vallásosság a legtöbb embernél azonos az őszinteség hiánnyal és az intellektuális gyengeséggel” (30); és tovább: ámbár elfogadta felesége vallásosságát s azt, hogy a gyerekek étkezések előtt imádkoztak (49); valamint amikor, mint dékán észlelte az antiszemitizmust pl. Kelsen, Verdross vagy Laski díszdoktorrá avatása körüli hercehurcákban, a Vas Tibor mentesítő kérelmének az egyetemi professzorok (Heller, Búza és Tury) általi elutasításában (amit aztán Bibó és Moór Gyula támogatásával a magyar jogteoretikusok megtettek) (79); azzal, hogy Titulescu román külügyminiszter jelszavát „a határok spiritualizálásáról” átvette és ezzel a pacifizmus és kozmopolitizmus vádját is magára vette (ami miatt is összekülönbözött Moór Gyulával¹⁰). De itt is voltak

³ Ld NAGY J. Endre: *Szociokalandozások: Válogatott szociológiai tanulmányok*, Savaria University Press. Szombathely, 2003. 71-77.

⁴ Hogy miért írta angolul, arra az adhat magyarázatot, hogy volt a hagyatékában egy levél, amit Roscoe Pound írt valahová, amiben Horváth Barnát visiting professornal ajánlotta. Emlékeim szerint, a levéllel még Hinghamben találkoztam a hagyatékban, e levél 1944-ben íródott, ami azt mutatja, hogy Horváth Barna már ekkor gondolt, ha nem is kivándorlásra, de hosszabb amerikai tartózkodásra.

⁵ HUSZÁR Tibor, i. m. 24.

⁶ NAGY J. Endre: *Horváth Barna „színeváltozása: egy szerelem konzekvenciái*. Acta Univesitatis Sapientiae (Legal Studies), 2016 (megjelenés előtt)

⁷ NAGY J. Endre. *Érzelem és intellektus: Lét és Ittlét Horváth Barna gondolkodásában* (kézirat).

⁸ Id. HORVÁTH Barna: *Forradalom és Alkotmány. Önéletrajz 1944-45-ből*. ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet. Bp. 1993. (Ford. Nagy J. Endre). Az idézeteket ebből szövegközi jegyzetben közöljük.

⁹ A *Forradalom és Alkotmány*ból a további idézeteket szövegközi jegyzetekben adom meg.

¹⁰ A kettejük vitáját feldolgozta: SZABADFALVI József. *Jogbölcseleti hagyományok*. Multiplex. Debrecen. 1999. 11-124.; és ZSIDAI Ágnes: *Tény és érték. Moór Gyula és Horváth Barna jogfilozófiai vitája*. Jogtudományi

már előző nyomok az intellektuális illuminációt megelőző inkubációs időszakban, mert a művészeteket tanulmányozva arra jött rá, hogy „a modern művészet is legjobb teljesítményeiben pacifista” és „kozmpolita”(39). Ebben az is segítette, hogy a háború első évében elolvasta Tolsztoj *Háború és békéjét*, ami oda vezette, hogy az „evangéliumi pacifizmus szellemében”(57) megállapítsa: „az imperializmus rossz, a béke jó”(42), és közvetlen háborús tapasztalataira is támaszkodva levonta végső tanulságot is háborúból: „Megin-gathatatlan hitemmé vált, hogy a modern háború olyan borzalmas, hogy általában *a békét kell preferálni a háborúval szemben minden feltétel nélkül*”(57., az eredetiben kurzívval). Sőt az 1918-as őszirózsás forradalmat is szimpátiával nézte, „amikor – mint írja –a régi rend összeomlása mérhetetlen örömet és lelkesedést váltott ki, és az egész népet kíváncsivá tette jövőjének korlátlan perspektívájára”(59). De ő megmaradt oktobristának, és az sem véletlen, hogy emigrációja első napjaiban Jászi Oszkárnak írt levelet Ausztriából¹¹. S mint oktobrista megmaradt „a szocialista kísérlet jóakarató megfigyelőjének”, s örült, mikor látta „a magyar kommünben a tervezett társadalom első kísérletét(42). Mint a Horthy korszak egyetemi tanárának volt alkalma megtapasztalnia a rejtett antiszemitizmust, nemcsak az előbb említett Vas Tibor igazolása esetében, hanem például, amikor Magyary Zoltán Kelsen meghívását visszautasította¹² (69). „Ez az eset magyarázza azt a frusztrációérzést, ami az egész minisztériumi munkánkat megrontotta. Ez volt az ellenforradalom szelleme”(69) – teszi hozzá. Megtapasztalta, hogy akadémiai tagságát mindig megtorpedózzák(73). Így összegez: „Huszonöt évig politikai elnyomás alatt éltem. Ha valaki kommunistának vallotta magát, az egyenlő volt a börtönnel vagy a halállal. A szociáldemokratákhoz tartozni megtört karriert jelentett. Ha valaki magát republikánusnak vagy demokratának nyilvánította, az társadalmi kiközösítést jelentett, és végül, még liberálisnak lenni is bűn volt”(52). Ezért leplezni kellett. „Absztrakciókba és homályba menekültünk, hogy a büntetést elkerüljük, s hűek maradjunk leplezett nézeteinkhez”(uo).

Ez után állapítottam meg, mintegy összefoglalóan: „Ebből a vallomásból süt a szinop-tikus szemlélet bázisa. Horváth Barna saját életének belső ellentmondásából fejlesztette ki azt a szemléletet, amely szerint csak szemléletmódok vannak, s a tárgy, mint olyan nem lehetséges, hanem csak »reflexív gondolati képződmény«. A társadalom csak a szinop-szisban létezik. S ugyanígy a nagy ellentmondások: »szabadság és szükségszerűség, az érték és valóság a norma és a tény közötti ellentmondás mint ilyen hamis látszatként magyarázható. A jog nem tiszta norma..., sem tiszta tény, hanem örökös vonatkoztatás tényektől normákhoz és normáktól tényekhez. A jog a dolgok egy szemléletmódja. A jog ideológia«”(86).

Életélményekből mű

Horváth Barna önéletírása végén egy fejezetet szentel gondolkodása kialakulásának. Szeretném ezt hangsúlyozni: Horváth Barna tudta, hogy gondolkodása az életélményeiből nőtt ki, sőt képes volt a személyes életélményeit gondolattá formálni. Az ő életműve tényleg

---

Közlöny. 1989/10.513-519.

¹¹ Ld. Az úri középosztálytól a polgári radikalizmusig: Horváth Barna levele Jászi Oszkárhoz. – In: Holmi. (1993)6 827-833.

¹² De igen megbecsülően ír előzőleg Magyaryról, ld. i. m.68-69, bár azzal fejezi be, hogy évtizedekkel később megtudta, hogy Imrédy hívéül szegődött, s ezért rájött, hogy „emberekről és pártokról egyaránt rosszul ítélt”-

„megélt gondolat”. Ebben a részben expressis verbis kimondja az egész írása célját: „Izgalmas kaland volt bemutatni ... a függőséget, hogy felvázolom gondolataim kontúrjait, és megkeresem azt speciális eseményt, amely kondicionálta”(88). A következő mondat programszerűen kifejti, mi volt a közvetlen célja: „Ezáltal képes leszek elméletem népszerű változatának bemutatására, ahogyan azok életem speciális körülményeiből kinőttek”(uo.). Önéletrajzát 1944-45-ben írhatta, amikor a szovjet csapatok közeledtek Magyarország felé. Már túl volt „az emberélet útjának felén”, amikor megkísérelte összefoglalni életét, jellemét és gondolkodását. A hivatkozott fejezet első alcíme: Utópikus tudat. Nincsen semmi hivatkozás Mannheim művére, így azt feltehetőleg nem ismerte, szemben Lukács ifjúkori művével (*A modern drámafejlődésnek útja*), amit kifejezetten meghivatkozott a Géniusz perében¹³. Egy kommunista emigráns meghivatkozása: nos, ez is egy állásfoglalás volt.

A kiinduló pontja egy szkeptikus tétel: az ember elméje egy olyan séma, ami benyomásokból és vágyakból épül fel, amiből következik, hogy az ember azonos egy „wishful thinking”-gel. Mindnyájan hajlunk arra, hogy abban higgyünk, amikben szeretnénk hinni. A benyomások konfliktusba keverednek egymással, elménk a konfliktusba kerülő vágyak csatateré: dialektikus szerkezetű. S itt – feltehetőleg Freud hatására – kimondja, amit majd hetvenes években a francia neoniezscheánusok, Deleuze és Guattari fognak kifejteni *Anti-Oedipus* című művükben – hogy a harcot főként a tudatalatti vívja meg (míg Freud hitt abban, hogy bár az ember¹⁴ „nem úr a saját házában” a pszichoanalitikus kezeléssel re-szocializálható). Csak Horváth Barna nem találta meg a megfelelő kifejezést a vágyteli gondolkodás dominanciájára, de Deleuzék kitaláltak azt, hogy az emberek tulajdonképpen „vágygépek”, és ehhez egy egész fantasztikus elméletet fejtettek ki, például azt, hogy a test vágyberuházásokat teljesít és „fantazmákat” termel. Horváth Barna megmaradt a freudi keretek között és innen fejlesztette ki alapfogalmait: az *illúziók*, például, amelyek „hamis képek, amiket a benyomások váltanak ki”, ami hasonlít a fantazmára. Ebből keletkeznek az *utópiák*, amelyeket viszont a vágyak váltanak ki. Ezeknek van egy határesete, amikor az utópia a valóság hű képét adja, ami megfelel a vágyteljesítésnek. Ugyanis az utópia egy vágy képe, amit kivetítünk a térbe, ami ugyan elérhetetlen, de ugyanakkor elnyomhatatlan. Ha ezt tovább gondoljuk Horváth Barnával – oda jutunk: minden emberi cselekvés utópikus jellegű. Szabadságunk is az. Tudatos énünkre gondolni, nos, e legmerészebb álmunk, sőt a valóság is utópiának bizonyul Csak arra törekedhetünk, hogy kiszámítható világban éljünk. A Maya fátyla is azt fejezi ki, hogy az egész életünk csalás vagy csalódás.

E ponton kapcsolja be az ideológia fogalmát. Ugyanis van egy speciális vágyunk, a vágy a tudásra, ami biztonság keresésre törekszik. De ezt keresztezik más vágyaink, beáll az előbb említett harc a vágyak között. Míg az illúziók mint e harc termékei a valóság csalóképei, az ideológiák a valóságnak vagy kritizáló, vagy igazoló, vagy kibékítő realizációi. Tehát az ideológia konfliktusban van a valósággal. De az utópiának forradalmi szerepe is van, amennyiben olyan valóságképet formáz meg, ami a dolgok jobb állását vetíti előre.

Ha ezt a képet futólag Mannheim konstrukciójával vetjük össze, először is az tűnik ki, hogy Mannheim szociologikusan, a gondolkodás struktúráit és szociális beágyazottságát figyelembe véve alkotta meg az utópia és ideológia fogalmát. Horváth Barna viszont filozófikusan, eltekintve a társadalmi különbségektől. De a fő különbség abban rejlik, hogy

¹³ *A Géniusz pere: Sokrates és Johanna*. Universitas Francisco-Josephina Kolozsvár. Acta Juridico-politica 3. Kolozsvár, 1942.5. i. m. 5.

¹⁴ Ld. DELEUZE, Gilles – GUATTARI, Félix. *Anit-Oedipus: Capitalism and schizophrenia*. Continuum. 2004. (eredeti francia: 1972).

Mannheim a problémát a partikularitás és totalitás dimenziójában veti fel, és lát esélyt arra, hogy relációnálással egyre közelebb jussunk a valósághoz, közelítvén a totalitás szemléletéhez¹⁵. Ezzel szemben Horváth Barna megmarad egy univerzális szkeptikus állásponton. Ha tetszik, Horváth Barna közelebb áll a mai posztmodern felfogáshoz. Különösen látszik ez a következő bekezdésben, amiben összefoglalja életfolyására nézvést a fentiek implikációit, ami szerfölött pesszimiztikus: 1. az értelem elsősorban vágystruktúra, s csak másodlagosan gondolatstruktúra; 2. a hamis tudat a szabály és a helyes tudat a kivétel; 3. nincs megalapozott jogcímünk arra, hogy objektív világról beszéljünk, s az objektivizmus kevésbé objektív, mint a szubjektivizmus; 4. az elme struktúrája, éppúgy, mint a fejlődés, általában, dialektikus, mert konfliktusok harcán keresztül halad előre.

És levonja mindebből a számunkra úgy tűnik: a szinoptikus, a kontrárius következtetést. „Ennek a világnézetnek általános háttérét kétségtelenül saját élettapasztalatom alkotja. Én konfliktusos csoportérdekek világában éltem. Éltem háborúban és láttam az emberi ostobaság, rosszság és gyengeség minden hatalmát: A hamis tudat teljes kibontakozását. Kezdetől fogva tudtam, hogy az ember elsősorban a vágyaival törődik és keveset lát az objektív univerzumból... Természetesen sokat köszönhetek elméleti sémám kiépítésében az utópista irodalomnak. Az iskolában tanulóként éppúgy, mint később professzorként, lenyűgöző benyomásokat szereztem az emberiség legnagyobb részének intellektuális gyengeségéről és alacsonyrendűségéről. A tudományban a legillusztrisabb elmék kudarcát és nevetséges botladozását kellett újra és újra látnom”(89-90). Felidézi Pauler professzor egy érvelését, hogy az, aki tagadja az igazságot, ezzel maga is beismeri, hogy ő is az igazságra törekszik. Ez az elegáns érvelés őt is sokáig meggyőzte, míg rá nem jött: „Az a tény, hogy az állítás – nincs igazság – ellentmond az univerzális logikai érvényesség-igénynek, egyáltalán nem bizonyítja, hogy van objektív igazság. Csak azt bizonyítja, ha egyáltalán bizonyít valamit, amit már Hume megfigyelt: vagy abbahagyjuk a gondolkodást, vagy hamisan gondolkodunk. És ez a belátás gyakorolta legmélyebb hatást gondolkodásomra alakulására az utópikus tudatról”(90).

Kor és kórtünet

Horváth Barna kétségtelenül unikális jelenség a magyar jogbölcselet történetében. Nemcsak személyes életvitele miatt, amelyben igyekezett felszabadítani magát korának és osztályának, a keresztény középosztálynak beidegzett életvitel-formái alól, hanem amiatt is, és ez különösen érdekes, hogy szinte kézzel foghatóan abból az ellentmondásos helyzetből, amiben bent volt az „osztálykorlátai” között, megpróbált kitörni, de a kitörés, hogy úgy mondjuk, csak felemásan, szinoptikus aktus révén történt. Mint láttuk, átadta magát a szerelemnek (érték, érvény), de aztán mégis bent maradt a kispolgári világban a házassága révén (valóság). Íme az összeütközés érték és valóság között! Vagy, ahogy elmondja: absztrakciókba, homályba merültünk, hogy elkerüljük a büntetést, és hozzáfűzi: Ez volt az ellenforradalom szelleme. Emlékszünk. De mégis elfogadta ezt a szellemet, mert bent akart maradni a korabeli scientific community-ben, amit közvetlenül fenyegetett Moór Gyula támadása, mivel felkarolta a Titulescu által kiadott jelszót a „határok légiesítéséről”, ami persze nem volt büntetőjogi fenyegetés, csak éppen kitesszékelés abból a közösségből,

---

¹⁵ Id. MANNHEIM Károly: *Ideológia és utópia*. Atlantisz. Bp.1996.116-127.

abból a tudományból, amihez viszont tartozni akart. Ma már nehéz megidézni azt a kort, a harmincas évek világát, amikor például egyetemi diákok szervezett csoportja zsidóverést rendezett az egyetemi karokon¹⁶, s amikor a Délmagyarország elítélte az a tettet, nem mellesleg az egyetem rektorával és a polgármesterrel egyetemben, akkor a következő este 400 fős csöcselék betörte a szerkesztőség ablakait. Horváth Barna is mondja önéletríásában, hogy minden tanév az antiszemita diákok tüntetésével kezdődött (74). Tehát nemcsak a kommunistaság volt egyenlő a börtönnel és/vagy halállal, és a szociáldemokratának lenni megtört karriert jelentett, hanem még liberálisnak lenni is bűn volt, mint Horváth Barna írta fentebb idézett naplójában. Van egy korhangulat (talán ne nevezzük szellemnek), vagy inkább hangoltság (à la Heidegger), ami keményebben szabályozza a szabadságot mint a legkeményebb diktatúra, általában és különösen tehát, nemcsak a szólásszabadságot, amire már John Stuart Mill is rámutatott, noha neki még fogalma sem volt a XX. századi totalitarianizmusokról. De jól érzékelt a „körülmények és a kor hatalmát” – hogy egy másik neves szerzőt idézzünk (Simone de Beauvoir). És legyen szabad utalnunk a falukutatók elleni perekre: Erdei, Kovács Imre, Féja Géza bebörtönözésére.

Tehát itt a szinopszisban, ahol érték és valóság az egybenézendő, mégis csak kiderül: a valóság a – hogy egy másik kontextusból vegyük a kifejezést – „túlsúlyos mozzanat”. Mint Szokratész estében is. De Horváth Barna. esetében érdemes megfontolni a szinopszisban tett Bibói újítást. A kényszer, mondja Bibó, nem lehet úgy szemlélni, mint ami az okság törvényszerűsége alá tartoznék, mivel a kényszerített oldalán mindig van egy akarati állásfoglalás (coactus tamen volui!), ami a kényszerrel a spontaneitás által is meghatározott jelenséggé teszi. Bár egy jelenség nem tartozhatik egyszerre kétfajta törvényszerűség alá, de ugyanakkor „a spontaneitás és kauzalitás alatt” egyszerre szemlélhető¹⁷. Így jön létre tehát a „reflektív gondolati képződmény”, ami nem a valóságban, hanem a mi gondolatunkban létezik, mint ezt Horváth Barna kifejtette. De valamelyik, tesszük mi hozzá, túlsúlyossá válik. Láttuk: az érték-valóság relációban a valóság lett a döntő Horváth Barna élettörténetében, a kényszer és szabadság viszonylatában viszont a spontaneitásnak, azaz a szabadságnak van döntő szerepe – Bibó szerint. „Hiába kényszerítettek, mégis én akartam”. Ha tetszik: itt a szinopszis két egyenlő pólusra szakadt; egyszer a valóság, másszor az érvény nyert érvényt. De ha alaposan megvizsgáljuk, utóbbi estben is, minden társadalmi kényszer ellenére, Horváth Barna. képes volt spontaneitásból ellenszegülni a saját társadalmi osztályszokásainak, ám mégis benne maradt, hogy úgy mondjuk, a társadalmi viszonyok ketrecében. Hiszen ebből kitörni, még Bibó esetében is, aki a szembeszegülést a jövőben, ha független egyetemi tanár lesz, képzelte el, és így politikussá válván szállhatott volna, nos, csak akkor képzelte, hogy szembeszállhat a saját, keresztényi középosztályával¹⁸. Horváth Barna nem szándékozott eddig elmenni, ő csak a családján belül vívta az osztályharcot, csak szembeszegült az antiszemitizmussal, továbbá német befolyást ellensúlyozandó angol jogelméletet ismertetett, s mint többször említettük, kacérkodott a határok spiritualizálásával, amivel majdnem lehetetlenné tette magát (Moór vita). Stern Jolánt, aki később a kommunizmus alatt egy kommunista újságot szerkesztett, már nem merte vállalni. S bár később belátta, jobb lett volna őt követni, szakítva az egész úri osztállyal, de tudta: akkor soha nem lehetett volna belőle egyetemi tanár, illetve, ha követte volna Stern Jolánt a Kun

¹⁶ Ld. Délmagyarország, 1930, nov. 11. (Révész Bélának köszönöm, aki felhívta erre a figyelmet)

¹⁷ Bibó István, 1986/1.17.

¹⁸ Ld. Huszár Tibor: *Bibó István: Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*: Magyar Krónika. Kolonell.1989.30.

Béla féle kommunizmusba (mikor ezt leírjuk érezzük ennek abszurditását), nos, akkor ő is menekülhetett volna, mondjuk először Bécsbe, vagy Franciaországba (ahová például Sinkó Ervin menekült), hogy később kikerüljön a Szovjetunióba, ahol előbb-utóbb a Gulágon találta volna magát, mint burzsoá csökevény, amit megerősít későbbi menekülése a kommunista Magyarországból is. Nem, ezt persze ő akkor, mikor szakított Stern Jolánnal, még nem sejtette, de elfogadta anyja tanácsát: zsidó lányt elvenni felségül, minimum a karrierje végét jelentette volna (44). Akárhogyan is: Horváth Barna jobban illett a New York-i Graduate School for Social Research-be, ahol először tanítani kezdett, mint egy akárholi Gulagra.

Önkép vagy logoterápia

Horváth Barna tehát itt maradt Magyarországon, belétörődött a honi hivatalos rendbe, s mérsékleten lázadozott ellene. Így írhatta meg remekét, *A Géniusz perét*, ahol Szokrateszt és Szent Johanna esetét és perét elemzi, mégpedig elsősorban társadalomlélektani és pszichológiai szempontból. E műben demonstrálja régi mondást: aki csak jogász, az rossz jogász. Persze voltak előzmények, például a lélektani megközelítésre (Pikler Gyula), vagy például az újrealista jogfilozófiában (Arnold) is. Ezekre támaszkodik Horváth Barna, de egyéni utakat nyit az elemzésben, s messze felülmúlja őket irodalmi igényességű írásában.

Először is, itt jelenik meg az a fogalom, amivel későbbi angol nyelvű önéletrajza befejeződik befejezetlenül: *Circus Juris*. A *Circus Juris* maga szemléltető ábrázolás a szinopszis nem elméletéhez, de valóságához. A fogalom a dráma és per összefüggéseinek elemzése végén jelenik meg. „A géniusz drámai hőssé válik a perben, a joggal s azon keresztül a környezettel való találkozásban. A dráma és a per igen közel kerülnek egymáshoz, amint észrevesszük, hogy mindkettő különösen *megszervezett* cselekmény. Mindkettőben lényeges a *konfliktus*”¹⁹ – kezdi az elemzést. Majd utána idézi Lukácsot, és elkülöníti a drámát a pertől annyiban, hogy a per „másképp megoldhatatlan konfliktusok kontradiktórius kifejezésének és a közrend érdekében való levezetésének, intézményes befejezésének a „színhátéka”. Mármost, H. Szilágyi István élelméjűen veti Cs. Kiss Lajos szemére²⁰, hogy például miként rángatta bele a *Géniusz pere* elemzésébe Carl Schmidt-et, de – mikor a hóhért akasztják – ő is elköveti ezt a hibát, amikor tanulmánya végén White-ot idézi, ami szerint a jog „természetes tárgya az igazságosság és etika” – ami a maga közhelyszerűségben nem sokat tesz hozzá H. Szilágyi érdemi érveléséhez. Mármost H. Szilágyi azon okfejtését, amellyel kétségbe vonja Cs. Kiss Lajosnak azt megsejtését, miszerint e munka egyben visszatekintő elégtétel keresés Moór Gyulával szemben, kevésbé találom meggyőzőnek, amire bizonyíték lehet a *Forradalom és Alkotmány*, ahol közel egy fél évtizeddel az affér után még mindig Moórnak, illetve az általa előidézett légkörváltozásnak, tulajdonítja pl. azt, hogy nem lett akadémikus. Talán ha van is túlzás abban, hogy a mű „nyilvános logoterápia” lenne, mint Cs. Kiss állítja, de én is azt gondolom, különösen a Stern Jolánnal való szakítás egész pályáját meghatározó lelkiismeretfurdalásos belső légkörében, meg annak fényében, hogy azt mondja magáról a *Forradalom és Alkotmány*-ban, hogy „űzött vadnak” érzi magát, hogy

¹⁹ HORVÁTH Barna: *A géniusz pere: Sokrates – Johanna*. Universitas Francisco-Josephina Kolozsvár. Acta Juridico-politica 3. Kolozsvár, 1942.5.

²⁰ Id. H. SZILÁGYI István: *Horváth Barna géniusza*. Justus Aequum Salutare.III.évf. 2007/2. 31-41; Cs. Kiss Lajos: *A tragédia metafizikája*, in: Horváth Barna: *A géniusz pere*. Máriabesnyő-Gödöllő. Attractor.2003. 210-238.

„fél az emberektől”, továbbá, hogy „félszeg”, továbbá „fél a fájdalomtól”, mivel inkább számít arra, hogy a találkozásokban inkább megaláztatás éri, minthogy inkább „sugárzó személyiséggel” találkozni (ld. 53), nos, én is azt gondolom, hogy itt inkább Cs. Kissnek van igaza. Ez a hiperérzékenység érhetővé teszi, ha ebben a műben, amelyben kilépett a szokásos jogfilozófusi szerepkörből, tényleg meg akarta mutatni országnak–világnak meg persze Moórnak is, aki hozzá képest „csak szürke jogfilozófus”, hogy ő még ilyen irodalmi igényű alkotást is létre tud hozni. És abban is lehet valami, hogy Horváth Barna egy kicsit magát is beelátta Szokratész és Szent Johanna szerepébe: ha életét nem is kellett feláldozni inkvizíciós hatalmak kezén, de éppen elég hátrányt szenvedett, legalább is ő így érezte, hogy hátrányt szenved a hivatalos Magyarország részéről, amikor például egyedül őt küldték el Kolozsvárra, jó messze Budapesttől(77-78), ahol „nem zavarhatta meg a politikai és tudományos hűbérurak köreit, akik Magyarországot Budapestről hatalmukban tarthatták”(78). Egyébként *A géniusz perében*, rögtön az 5. oldalon ő maga is kimondja ezt saját magáról, noha nem kifejezetten: „Géniusznak ismerjük fel azt, akit a környezete tragikus szükségszerűséggel eltipor, miközben felmagasztalja. Persze ez a dráma nem mindig ölti magára éppen a legdrámaibb formát. Vannak aránylag csendes, halk vívódásai is a géniusznak”(5). Kell ennél világosabb beszéd?: Tua res agitur! Úgyhogy igaza van Cs. Kissnek is abban (és ezt H.Szilágyi is elismerte), hogy ezt művet joggal nevezte „tudományos műalkotásnak”. S ha valaki elolvassa *A géniusz pere* utolsó fejezetét (*A géniusz pere és a per géniusza*) aligha tudja kivonni magát annak nemcsak jogfilozófiai, hanem irodalom esztétikai hatása alól sem.

A dráma: kettős igazság

De ha már H. Szilágyi igen helyesen azt követelményt támasztotta a kései elemzőkkel szemben, hogy a művet „saját tudományos célkitűzéseikhez képest”(40) kell elemezni, mindenki figyelmét elkerülte, amire már előbb is hivatkoztunk, hogy Horváth Barna már az 5. oldalon Lukács György *A modern dráma fejlődésének történetéből* idézett, és talán érdemes volna ebből a szempontból elemezni a munkát. A hivatkozott fejezetben Lukács a modern tragédiát tárgyalja, s itt behozza a sorstragédia fogalmát, valamint Hegelre hivatkozik, aki szerint „az individuumok egyszerre vétkesek és ártatlanok, mind a két egymással szemben álló félnek jogossága, az igazi tragédiában, egyformán nagy, illetve relatív”²¹. S ha valami, akkor Horváth Barna e művében valóban követi ezt a lukácsi-hegeli felfogást. Nagy hangsúlyt helyez arra, hogy kimutassa mind Szokratész, mind Johanna elemzésében az ellenfél jogos mozzanatát. Maga Hegel többször foglalkozik Szokratésszel. Itt csak azt idézzük, ahol a másik oldal, tehát az elítélők jogossága szembekerül Szokratész igazságával: Szokratész tehát azzal, hogy kapcsolatba került az egész eleven athéni néppel, amelynek „alkotmánya, egész élete az erkölcsösségen, a valláson alapult, s enélkül az önmagában szilárd alap nélkül nem állhatott fenn”, ütközik meg a moralitás szellemével, amit Szokratész képviselt. „Sokrates tehát azáltal, hogy az igazat a belső tudat döntésétől tette függővé, ellentétbe került azzal, amit az athéni nép helyesnek és igaznak tartott. Ennélfogva joggal vádolták őt”²². Ez tehát konfliktus, ami a perben jut kifejezésre, és

²¹ LUKÁCS György. *A modern dráma fejlődésének története*. Magvető. Bp.1978.175.

²² HEGEL. *Előadások a filozófia történetéről*. II. köt. Akadémiai. Bp.1977.(Ford. Szemere Samu), 63.

mindkettőnek megvan a maga jogossága. Tehát ennyiben kész dráma a perbeli szituáció. A gondolatot Horváth az újrealista jogszemléletről vezeti le, amely nem hajlandó a jogi perben élettől elvonatkoztatott dogmát, tételt látni, hanem szerinte a jog aktus, amelyben a jogtétel és a konkrét eset drámai találkozása megy végbe. „A per azért rövidítő szimbóluma a jognak, mert mintaképe, a jogi voltát leginkább szemléltető példája a jogi eljárásnak”. De az újrealizmus nemcsak az intézményesen megoldott konfliktust látja perben, hanem észreveszi játék mozzanatát, a színjátékot, s amelyben mi választunk szerepeket magunknak, mint az életben, csak itt a perbeli szerepek előzetesen vannak kiosztva. Majd így folytatja. „Óriási színház, *Circus Juris* ez, amely elszórakoztat, megvigasztal, nagy belső konfliktusokat elsimít, sok mindenért kárpótol a társadalomban... Amikor megjátsszuk, kifejezzük, a legteljesebben feltárjuk őket, egyúttal meg is szabadulunk tőlük, talán ez a *katarzisz*, a drámai megtisztulás értelme”²³.

A szinopszis végső üzenete

A per tehát két színen folyik. Az egyik élet tere, a mi mindennapi életünké, amelyben drámai konfliktusokba keveredhetünk, amely során átéljük „az örök emberi színjátékot” – mondja Horváth Barna – „az eszmének és a valóságnak, az értéknek és tényeknek, a szabadságnak és a szükségszerűségnek gyógyíthatatlan ellentétét”. S e mögött egy emberkép sejlik fel, ami realistább, mint pl. az olyan emberképek, amelyek kiküszöbölik az ellentétek együttes meglétét az ember lényegében²⁴. Horváth Barna azonban e mögött az emberi színjáték mögött felfedezi az individuum megosztottságában lényegelő mivoltát: „minél erősebb kifejezést adunk az eszmény és a valóság között ingadozó vágyainknak, annak a vágykonfliktusnak, hogy egységüket, de ellentétüket is akarjuk, annál könnyebben szabadulunk meg ettől a lelki konfliktustól”²⁵. Itt Horváth Barna elfogadja az olyan nagy gondolkodók strukturált és belsőleg ellentmondásos identitásképét, mint Max Weber²⁶ vagy Simone Weil²⁷.

Másfelől, a másik szintéren, az idézett szavak szinte szó szerint megegyeznek azzal a résszel, ahol a *Forradalom és Alkotmány*ban megjelenik a *circus juris*: „Újra és újra megpillantottam a jog Janus-arcát – a kemény tényeket az egyik, a fennkölt eszményeket a másik arcon”²⁸. Ez a másik oldal az emberi színjáték mellett vagy azon zajló perbeli színjáték: megoldhatatlan konfliktusok kontradiktórikus kifejezésének és a közrend érdekében való levezetésének, intézményes befejezésének a színjátéka. Azt mondhatnánk: a per az eleven

---

²³ HORVÁTH Barna: *A géniusz pere*, i. m. 6.

²⁴ Még Marx is egyoldalúvá válik, amikor az ember lényegét a munkába helyezi és szembeállítja létével (evés, ivás, nemzés, stb.). Ld. Gazdasági-filozófiai kéziratok. MEM. 42. köt. 88. Holott az ember létezése oszcilláció a két pólus között, egy szokatlan német íge (wesen á la Heidegger) magyarosításával: lényegelés. A lényegrel kifejezést Redl Károly találata ki a Heidegger *Levél a humanizmusról* c. írásának fordítása közben, ami az *Egzisztencializmus* (Szerk. Köpeczi Béla) kötetben jelent meg először 1966-ban (Gondolat. Bp.1966.171.)

²⁵ HORVÁTH Barna, i. m. 6.

²⁶ Weber különösen a karizmatikus uralom elemzésében mutatja meg az ember ellentmondásos természetét. Az ember vágyik a nem-hétköznapi, forradalmiságra (karizmatikus) vagy a biztonságra (rendies, bürokratikus uralom). WEBER, Max: *Állam, politika, tudomány*. KJK. Bp. 1970. 157-213.

²⁷ Id. WEIL Simone: *Szerencsétlenség és istenszeretet*. Vigilia, Bp.1998.48-51. Itt az emberi lelki szükségletek párba vannak állítva: pl.:egyenlőség – hierarchia, önkéntes engedelmesség – szabadság, intimitás – társadalmi élet, büntetés – respektus, stb.

²⁸ HORVÁTH Barna: *Forradalom és Alkotmány*, id kiad. 91.

szinopszis. Mert igaza van H. Szilágyi Istvánnak, hogy Horváth Barna nem tudta megoldani a tény és érték dilemmát a szinoptikus elméletében. De nem mert nem volt benne elég elme-erő, hanem azért, mert a dilemma, amit a neokantiánizmus felállított Sein és Sollen között, önmagában megoldhatatlan. Ha valamit eleve szétválasztottként tételezek, azt nem lehet később sem kibékíteni. Már Marx azt mondta egy helyen a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban*, hogy ha valamit léttel nem bíróként tételezel és léttel bíróként akarod, hogy bizonyítsam, logikailag kizárt²⁹. Ez nem megy. Ha elvonatkoztatásban rögzítek valamit, azt később nem lehet összehozni a konkrétcióban sem. Már Somló Bódog megkísérelte kimutatni a *Juristische Grundlehre*-ben, hogy nemcsak egyféle Sollen létezik, mert van egy másik is, „ami Sein világából áthatol a Sollenébe, amelyet pusztán a *tapasztalatból* nyerhetünk” mondja³⁰. Ilyen persze nincs, mert nem lehet. De másfelől: ez is egyfajta, hogy úgy mondjuk elő-szinopszis fogalom, hiszen a Sollen és a Sein, illetve tény és érték kapcsolatát vizionálja, és próbálja összekötni, mint Horváth Barna.

Horváth Barna tehát ezt a dilemmát igyekezett áthidalni a szinopszissal. Persze, ha eleve tételezzük, hogy az érték az, ami nem tény, lehetetlen őket egyetlen fogalomban összehozni. De azért mégis mindenki érzi, hogy ha az értéket csak másodlagos létezőnek, valami efemernek nyilvánítjuk ezzel megfosztjuk magunkat az ítélkezés lehetőségétől. Ha az érték, a norma, legyen az erkölcsi vagy jogi norma, nem olyan rangú valóság, mint a Sein, hanem csak, mondjuk, szekundér, ettől kezdve az egészet pusztán, ha tetszik, osztályalapú normának, mondjuk erkölcsnek, mondjuk, osztályerkölcsnek lehet állítani. Ha pedig megtettük ezt a – Polányi Mihály kifejezésével éve – „morális inverziót”³¹, azaz minden erkölcsöt pusztán érdekkifejeződésnek nyilvánítottunk, akkor többé nem lehetséges nemcsak univerzális érvényű morális norma, de semmilyen érvényes norma sem. Ettől kezdve csak az erősebb joga létezik, és nincsen sem igazság, sem igazságosság.

Nos, Horváth Barna, amikor a per géniusának a génius igazságát affirmálta, ettől akart megvédeni bennünket. Kimondva, kimondatlanul, akarva – nemakarva, mindenféle totalitarizmus ellen szólalt fel. Védve az individuum igazságát, ami abban lényeg, hogy minden erkölcsiséggel szemben, legyen az intézményesült jog, vallás vagy morál (Sittlichkeit a la Hegel), nekünk, neked, neki, így egyes számban van joga, hogy morális ítéletet hozzon a világ politikai, vallási és esztétikai állapotáról. A szinopszis mint reflexív gondolati képződmény, ez a halvány, ismeretelméletileg hibás fogalom, az egyetlen realitás a személyiség védelmében. Erről szól Horváth Barna egész elmélete *A génius perében*.

---

²⁹ MARX, i. m.115.

³⁰ SOMLO, Felix: *Juristische Grundlehre*.Verlag von Felix Meiner. Leipzig, 1917. 63-64 (jegyzetben).

³¹ „Az ilyen emberekben megsemmisülnek az erkölcsi ideálok fenntartásának tradicionális formái, s amorális szenvedélyeik azokba a megmaradt csatornába terelődtek, amelyeket az ember és a társadalom mechanikus értelmezése nyitva hagyott számukra. *Ezt a morális inverzió* folyamataként írhatjuk le. A morális inverzió hatása alatt álló ember nem csupán a morális célokat helyettesíti filozófiailag anyagias célokkal, hanem tetteiben teljes erővel megnyilvánuló, hazátlan morális szenvedélyeit is korlátozza, hogy azok csupán a célok tisztán materiális keretei között érvényesüljenek”.POLÁNYI Mihály: *Filozófiai írásai*.II. köt.Atlantisz. Bp.1992.64.